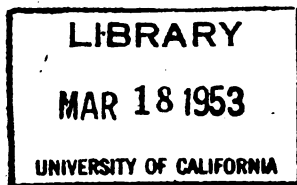

1955
НАШ ЈЕЗИК
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IV св. 1-2

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: О уједначавању у књижевном језику	1
2. М. Павловић: Значење придева с наставком <i>-аст</i> и његових варијаната	9
8. М. Стевановић: О једноме облику имперфекта и поводом њега	25
4. В. М. Мићовић: Још о речима изведеним од именице <i>магнет</i>	33
5. Б. Милановић: О употреби бројног придева <i>обоји</i>	38
6. Иван Појовић: Инфинитивна основа неких глагола III врсте	45
7. Милош С. Московљевић: Поводом стогодишњице II издања Вукова Рјечника	58
8. Језичке поуке	69

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ II ИЗДАЊА ВУКОВА РЈЕЧНИКА¹

Ове године навршило се сто година откако је велики Вук обогатио нашу културу II издањем свога Рјечника. У току последњих сто година цео наш духовни развитак текао је под снажним потстреком који му је својим стваралачким револуционарним радом дао Вук. Врло важно место у томе припада баш II издању Рјечника, јер њим отпочиње нова фаза у нашем културном развоју, исто онако као што I издањем његовим почиње прва фаза Вукове борбе, која означава темељ тога развоја. Да бисмо приликом ове важне стогодишњице могли јасно видети значај његове улоге у развоју нашег народног живота, потребно је показати како су постала оба издања, који је циљ Вук постављао једном и другом, под каквим их је приликама радио и какве је сметње имао да отклања.

Као што је познато, Вук је штампао I издање свога Српског рјечника 1818, пет година после свога доласка у Беч по пропасти Србије. Захваљујући срећној околности што је знаменити словеначки научник Копитар, као цензор свих словенских књига, прочитао његово писмо Карађорђу о узроцима пропасти Србије, Вук се одмах по доласку у Беч упознао с њим, што је било судбоносно по Вуков живот и по развој наше савремене књижевности и културе. Јер Копитар је био Вуку и учитељ, и саветник, и помагач, и заштитник. Познавши тек из његова писма Карађорђу прави српски језик — дотле је он познавао само „славјаносербски“ језик штампаних књига — и нашавши у Вуку врло бистрог и даровитог човека, с јако развијеним језичким осећањем и реал-

¹ Предавање одржано на Коларчеву универзитету, 4 новембра 1952

ним схватањима књижевности и народног просвећивања, Копитар му је саветовао да бележи и штампа народне умотворине и да скупља речи и састави речник српскога језика. Уз његову помоћ Вук је за необично кратко време од непуну годину дана написао речник, али због великих сметња издао га је тек после две године, крајем 1818. Много му је било лакше написати га него штампати. Сметње су дошле од стране митрополита Стратимировића, који није хтео допустити да се Рјечник штампа новим правописом и народним језиком, сматрајући то нападом на православље и српску народност, који су били поверени његовом стварању и чувању. Под његовим утицајем аустриска власт није допуштала да се српске књиге штампају другде осим у Будиму, а ту цензура, опет под његовим утицајем, не би дала да се штампају друкчије него по старом правопису. Тек на енергично заузимање Копитарово допуштено је да се Рјечник штампа у штампарији Јерменског манастира у Бечу. Али кад је речник најзад био отштампан, настале су највеће тешкоће: требало је исплатити штампарију. Вук је целога свога живота натекао с новцем, а тада је још био почетник на књижевном пољу, у туђем свету, у коме се ипак боље сналазио него у својој рођеној земљи. Дотле је већ био објавио три своје књиге (1814 Малу прстонародну Славено-Србску Песнарицу и Писменицу српскога језика, 1815 Народну Србску Песнарицу), али приход од њих једва је стизао за исплату штампе. Примљена претплата од пријатеља и родољубивих поштовалаца није била довољна, и он се обрати кнезу Милошу да му притекне у помоћ са 300 дуката надајући се да ће у њему наћи највећег добротвора. Ласкав тон којим је ово писмо написано није био само средство да се сломи тврдичлук Милошев већ и израз његовог искреног уверења. Своју молбу да га кнез помогне Вук овако образлажава (писмо је нарочито написао, због околине Милошеве, старим књижевним језиком и правописом):

1. Вы ћете съ тимъ учинити велику ползу и славу цѣломе народу Србскоме (особито Србиѣ); а вы за ползу и за славу народа Србскога висте штедили ни крви свое, нити сте живота жалили.

2. Учинићете мени помоћ и благодѣяніе, кое треба да ми чините зашто сам я вашъ (Србіянскій) единый писатель; и свима самъ образ освѣтлао и честь учинио.

3. Я ћу ову књигу посветити вашему славномъ имену, кое ће бити као вѣнацъ свима вашимъ славнымъ мужественымъ делима: Свѣт ће видѣти да се вы поредъ храбрыхъ и надалеко чувеныхъ дѣла вашихъ и за просвещеніе народа Србскога бринете, сви ће вам Славенски народи, од Петрова града до Дубровника зато благодарити; свакога ће правога Србљина (од Адријатичскогъ мора до Тимока, и од Црне горе до Пеште и до Сент-Андріе) срце од радости заиграти, кадъ види Србскій Рѣчникъ, Србіянцемъ саставлѣнъ, а трошкомъ народоначелника и поглавара Срба напечатанъ, и нѣговоме славномъ имену посвећенъ. Благодарно ће потомство послѣ 1000 година съ радости и съ благодарности читати и споминјати како сте вы — и у како сте време — платили да се први Србскіи Рјечникъ штампа**)

Али, било што кнез Милош није имао разумевања за књигу какав је био речник, било због утицаја његове некултурне средине, било што је стварно био у новчаној оскудици, после дуге преписе и чекања, Вук није добио ни тражени 300 дуката, ни обећаних 1500 гроша. Тек тада се обратио руском посланику, грофу Головкину и поднео му на поклон своју Песмарицу, али се овај племенити гроф, претставник „једнокрвне и једноверне“ моћне Русије, „мајке и заштитнице православља и словенства“, није дао ни опепелити. Тврдећи да Руси за аустриске Србе никад нису марили нити маре, упутио га је на аустриски двор, а Песмарицу му је вратио. Тако је Вук, тешка срца, морао ићи у аудијенцију и код аустриског цара, али се вратио празних шака. После мољакања на све стране, најзад је добио зајам од трговца Т. Тирке.

Појава Вукова Рјечника и Граматике значе почетак прве фазе Вукова револуционарног и реформаторског рада. Овим двома књигама он је објавио рат тадашњем ненародном књижевном језику и рускословенској азбуци и правопису.

* Вукова преписка II, 535.

С тим убојитим оружјем он је направио широк продор на тврђави тадашње славјаносербске културе, у којој се гушио народни дух, и отпочео љуту борбу са списатељима, српском црквеном хијерархијом и србијанском бирократијом, борбу коју је водио више од 30 година, стичући све више поштовалаца пријатеља и следбеника. Крај педесетих година прошлога века уствари значи победу његове реформе, и 1847 година се обично узима као прекретница у развоју наше нове књижевности, јер су се те године појавиле четири књиге, које се могу сматрати као путоказ на уласку у нову фазу нашега културног развоја. То су: Његошев „Горски Вијенац“, Бранкове „Песме“, Вуков „Нови Завјет“ и Даничићев „Рат за српски језик и правопис“. Његош и Бранко, као велики песници, показали су овим својим књигама да се простим народним језиком могу писати и најсавршенија уметничка дела; Вук је својим савршеним преводом Новог завета побио тврђења црквених кругова да се књиге црквеног садржаја не могу писати народним језиком, а учени Даничић је научним доказима објаснио и оправдао Вукову реформу. После појаве ове четири књиге целом свету је било јасно да је Вукова реформа коначно победила. Да би, такође, крунисао свој успех, Вук се сад латио припремања II издања Рјечника.

Свестан недостатака првог издања, које је припремио на почетку свога књижевног рада, без довољно знања и искуства, Вук је одмах по штампању I издања на својим путовањима и у сусретима с људима из народа почео скупљати нове речи. Изради речника приступио је 1846 или 1847 године, уз помоћ свога даровитог ученика, младог Ђ. Даничића (јер је Копитар већ био умро, 1844), који је речи превео на немачки и латински и обележио акценте. Речник је ушао у штампу 1850. Мада при штампању овога издања није имао онаких тешкоћа какве је имао при првом издању, наишао је на велике сметње при растурању речника. Највећа повика против I издања Рјечника била је због непристојних речи, које се, истина, ме пишу, али које су сваки час биле у устима и оних који су Вука најжеће нападали због њих. Пошто се мислило да ће такве речи бити и у II издању, Вукови непријатељи су повели агитацију против Рјечника и самог Вука.

Колико су томе далеко ишли, можемо судити по ономе што је саветник војвода Стеван Книћанин рекао у својој кући Вуку кад је овај дошао у Београд да интервенише због забране уношења Рјечника у земљу. По речима Книћаниновим, има људи који сматрају да штета коју је наш народ претрпео због пропасти царства на Косову није ништа према оној коју ће му Вук учинити својим правописом и да је њега поткупила аустриска влада или нека пропаганда преко Копитара, да би се наш народ пошокчио и поунијатио *). Кад су о његовом раду тако мислили највиши достојанственици у Србији, није никакво чудо што је влада на основу старе забране новог правописа забранила уношење Вукова Рјечника у Србију, те је 500 примерака за претплатнике у Србији (за I издање било их је само 36) задржано на царинарници. Вук је писао Гарашанину, тадашњем министру унутрашњих дела, молећи га да се заузме како би се дигла та забрана и доказујући да је одлука о забрани погрешна, срамотна за владу, а штетна за народ. Место очекиване повишице пензије и помоћи за штампање Рјечника дочекао је забрану! Па ипак вели да ће наставити рад у истом правцу, „надајући се да ће доћи вријеме, када ће се труди моји и дјела моја управо цијенити, а што мене онда неће бити на свијету ја за то не марим ни мало, јер ја своја дјела и радим више за потомство, него за садашњи нараштај“. Какве пророчке речи и каква далековидост, која је потпуно недостајала тадашњим управљачима Србије, који су тако епохално дело као што је био Вуков Рјечник забранили „због скаредних речи и правописа“ и што је „напуњен шокизмима“, а у скаредне речи та fina господа убрајају речи као што су: мркати се, букарити се, пасті се и сл. Вук је писао и кнезу и разним саветницима, али без успеха. У писму саветнику Павлу Станишићу жали се на непријатељство саветника према њему, којим брукају и себе и земљу, па каже да он у Бечу не живи што му је тамо живот милчији него у Београду, већ да би народу могао учинити више користи, па завршава врло заједљиво:

*) Љ. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, стр. 657.

„Што бих ја, да сам советник, у Београду имао кућу и који дућан и око Београда земље, а може бити и коју хиљаду дуката у готову, ја за то слабо марим: ја волим што сам написао и штампао само ове две књиге, које ми непријатељи моји с помоћу вас, мојих пријатеља, тамо забрањују, то јест, Нови Завјет и Српски Рјечник, него да имам имање колико ви сви советници и попечитељи заједно што имате!*)

Забрана Рјечника и ове Вукове речи дају јасну слику менталитета тадашње бирократске касте у Србији, која је кочила наш културни развитак. Забрана је остала на снази све до повратка у земљу Обреновића, управо до 16 септембра 1859, када је укинута забрана штампања и уношења књига штампаних новим правописом, осим званичних издања.

У чему је разлика између II и I издања Вукова Рјечника? Разлика је, пре свега, у обиму, тј. у броју речи, јер је у првоме било 27.000 речи, а у друго је Вук унео још близу 20.000 и много нових значења старих речи. При састављању првог издања он се послужио старим хрватским речницима (Делабелиним, Белостенчевим, Јамбрешићевим, Стулијевим и Волтицијевим), као и Курцбековим немачко-српским, узевши из њих само оне речи којих се раније није сетио и попунивши тако збирку речи коју је прикупио 1814 међу србијанским избеглицама у Срему. У своме позиву на претплату, 1816, вели да се образовани Срби питају: какав нам је речник потребан, па одговара:

„Правый отговоръ на то: требамо найпре Рѣчникъ народнога Сербског' езыка, у коем' ће се содржавати само оне рѣчи, кое народъ Сербскій употребљава да по том' совокуплѣнїю собственныхъ нашихъ рѣчїй познамо цѣло полѣ нашег' езыка; да видимо на чему смо; да смотре писателѣи образователѣи езыка, како народ производи рѣчи, како их слаже, како их умекшава и учињава за общенародне разговоре и сообщенїе мыслїй; да вникнемо у разнообразїе рѣчїй по различным' предѣлима народа Сербскогъ; да изъ свега тога

*) Исто, 632

фѣлологъ правила за себе изведе; да Иностранцы... и сама наша проча Славенска браћа наш прекраснѣй дѣалектѣ (нарѣчїе) познаду; наконатѣ да видимо колико нам' оскудѣва за изображенїе, усoвершенїе и обогаченїе езика, кои нам' е едино средство, коимѣ лакше, извѣстнїе и скорїе кѣ нашему общем' просвещенїю и нравсвенном' усoвершенїю доћи можемо.“

Као што видимо, Вук је у овој подужој реченици изнео не само своје схватање важности речника, већ и читав свој просветилачки и реформаторски програм.

Доследно томе, он се старао не само да увелича, већ и да побољша II издање Рјечника. Зато је пре свега избацио све непристојне речи, које су дотад толико послужиле његовим непријатељима у борби против његовог рада. Затим је уз помоћ Ђ. Даничића дао тачнији превод речи на немачки и латински и правилније обележио екценте, јер је у I издању имао само један кратак акценат, а у овом је речи као: *рѣба*, *ндгу*, *сѣди* обележио краткосилазним акцентом, за разлику од речи с краткоузлазним, као: *вѣда*, *ндга*, *сѣдї*, а поред тога је доследно обележио неакцентоване дужине. Ако су се ипак провукле неке погрешке у обележавању узлазних акцената, кривица је до Даничића, који је могао погрешити због свога војвођанског акцента, јер овај у неким случајевима отступа од књижевног, Вуковог акцента. Важна је разлика у томе што је у првом издању давао речи са старим јатом онако како се изговарају у сремском одн. ресавском и у херцеговачком, тј. јужном наречју, а у другом је дао изговор њихов у четири наречја: источном, јужном, југозападном и западном, како их је назвао (*дед*, *ђед*, *дјед*, *дид*; *џераџи*, *ћераџи*, *џјераџи*, *џираџи*). Место ранијег јужног наречја, које му је било матерње, сад је усвојио за књижевни језик југозападно наречје, па је речи других наречја упућивао на њега. Најзад, етнографска грађа о народном веровању и обичајима у другом издању је обилнија.

На оваку обраду Рјечника у II издању утицали су не само његово лингвистичко знање и боље познавање народног говора и изван Србије и Војводине, обиље речи које је прикупио по нашим западним крајевима, Хрватској, Далмацији

и Црној Гори, и културна потреба српског народа, већ и један нов, културно—политички моменат: зближавање између Срба и Хрвата. Тридесетих година прошлога века, захваљујући Гајевом Илирском покрету, који је значио почетак национално-културног препорода хрватског народа, Хрвати су почели усвајати штокавско-јекавски дијалект за свој књижевни језик, чему је много допринео Вуков пример код Срба и његов углед. Али прихватање новог књижевног језика код Хрвата, који у већини говоре кајкавски, чакавски и штокавско-икавски, ишло је тешко и споро. Због тога су се 16 марта 1850 године састали у Бечу: истакнути хрватски књижевници И. Кукуљевић, Д. Деметер, И. Мажуранић, Винко Пецељ и Ст. Пејаковић, најчувенији српски писци Вук Караџић и Ђуро Даничић, и велики словеначки научник Ф. Миклошић, па су потписали чувени „Књижевни договор“, износећи у уводним речима побуде којим су се руководили:

„Доље потписани знајући да један народ треба једну књижевност да има, и по том са жалости гледајући, како нам је књижевност раскомадана, не само по буквици, него још и по језику и по правопису, саставили смо се овијех дана, да се разговоримо, како бисмо се, што се за сад више може, у књижевности сложили и ујединили.“

И зато су једнодушни у томе: 1. да не ваља мешати наречја, већ да треба изабрати једно од народних наречја за заједнички књижевни језик; 2. да је најбоље примити јужно наречје, јер њим највише народа говори, народне песме су на њему испеване, најближе је старословенском и другим словенским језицима, на њему је написава сва стара дубровачка књижевност и, најзад, највише књижевника и „источнога и западнога вјерозакона“ на њему пишу; 3. да се *x* пише свуда где му је по етимологији место, јер га народ обадве вере по јужним крајевима говори; 4. да се *x* на крају генитива мн. именица не пише (Хрвати су га тада писали); 5. да се место самогласног *p* не пише ни *ар* ни *ер*, како су писали Хрвати, већ само *p*, како пишу Срби. Договор се завршава речима:

„Ако да Бог, те се ове мисли наше у народу приме, ми смо увјерени, да ће се велике сметње књи-

жевности нашој с пута уклоњити, и да ћемо се к правоме јединству приближити“.

Потписници споразума одредили су Вука да напише упутства за примену споразума, и он је написао „Главна правила за јужно нарјечје“. Чињеница да је овај договор био у Бечу, где је Вук стално живео, да садржина договора и наведени разлози уствари претстављају његове погледе и да је њему поверена израда „Главних правила“ показује колики је он углед уживао и колико је његов дотадашњи реформаторски рад био отсудан за утврђивање данашњег књижевног језика и код Хрвата. У томе је велику улогу одиграло II издање његова Рјечника, који је и код Хрвата постао као неко еванђеље за свакога ко је хтео да правилно говори и пише народним језиком. Из године у годину растао је број књижевника који су писали лепим штокавско-јекавским нарјечјем, нарочито за време рада бискупа Штросмајера на југословенском јединству. Године 1880 „Југославенска академија знаности и умјетности“ почела је издавати велики „Рјечник хрватскога или српскога језика“, под редакцијом Вукова ученика Ђ. Даничића, који је тада био и секретар Академије. Као веран следбеник и помагач Вуков, Даничић се прихватио врло значајног и тешког посла: да настави и допуни Вуков локсикографски рад састављања једног обимног речника који ће обухватити све језичко благо поцрпено из српских и хрватских књига од најстаријих времена до данас. После Даничићеве смрти тај посао су наставили други хрватски научници: М. Ваљавец, П. Будмани и Т. Маретић. И досад је изашло 12 књига, а биће их још свакако 3. Али Даничићев речник, због своје гломазности и дуготрајне израде, као и због тога што је више историски речник, а много мање речник савременог језика, није могао подмирити свакодневне практичне потребе. Зато је учени лингвист д-р Иван Броз, један од најватренијих Вукових следбеника, израдио „Рјечник хрватског језика“, који је после његове преране смрти довршио и 1901 издао у 2 књиге његов ујак, каноник д-р Ф. Ивековић. Уредник у предговору објашњава да му је дао име Рјечник хрватског језика а не и српског, „јер су га списали и на свијет издали Хрвати“, а уствари је то Вуков рјечник, само проширен и модернизован. Он је, пре свега, попуњен

рчима из свих Вукових и Даничићевих дела, затим из М. Ђ. Милићевића и Његоша, из „Хрватских (тј. муслиманских) народних пјесама“ у издању Матице хрватске и из збирке речи проте Јована Богдановића. Деведесетих година прошлог века Вуков књижевни језик је победио у Хрватској, захваљујући делима најбољих хрватских књижевника који су њим писали, а највише научним радовима и ауторитету проф. Т. Маретића, највећег Вуковца међу Хрватима. Зато је и хрватска влада била принуђена да Вуков правопис уведе као званични правопис у школе и администрацију. По њеном налогу нови Хрватски правопис саставио је д-р И. Броз, који је у циљу популаризовања и утврђивања Вукова књижевног језика у Хрватској узео је на себе и састављање овога речника, чиме је Вукову намеру наставио и досада најпотпуније остварис.

У томе погледу код Срба је мање урађено, можда зато што су они осећали мању потребу у томе, пошто већина њих говоре тим језиком још измалена. Место да се педесетогодишњица II издања Вукова Рјечника обележи потпунијим и савременијим речником, српска држава је 1898 год. издала само III издање Српског рјечника, које није ништа друго до II издање, измењено само утолико што је допуњено Вуковим речима које су нађене записане на његовом личном примерку II издања, и што су извршена нека техничка усавршавања. И најзад, стара југословенска држава је још мање одмакла у том погледу: она је 1934 год. штампала IV издање Вукова Рјечника, што је уствари префотографисано III издање. Па ипак, поред двојезичних речника, већином за школску употребу, појавио се 1936 „Речник српскохрватског књижевног језика“ д-ра Луја Бакотића, као његово приватно издање. Ово је први покушај да се да речник савременог књижевног језика нашег, у коме се одавно осећа велика потреба, и он је, и поред свих мана и недостатака, разумљивих код једног нестручњака, ту потребу прилично подмирио. Али је Српска академија наука, одмах по своме оснивању, преузела на себе рад на прикупљању грађе за велики речник нашега језика, и тај је посао почео 1894 и до данас је прикупљено преко 3 милиона листића с речима и њиховим разним значењима, како из писаца српских и хрватских за последњих 150 година, тако и из разних крајева наше земље. Због ратова штампање речника није могло почети раније, али од пре четири године

Институт за српски језик Српске академије наука врло интензивно ради на сређивању речничке грађе и на обради значења речи, тако да се можемо надати да ће идуће године почети штампање овога толико потребног и тако дуго очекиваног речника.

Ако се данас мисаоно обазремо у назад за сто година, видећемо да је стварање и утврђивање савременог српско-хрватског књижевног језика ишло споро, и тешко, јер је требало отклонити велике сметње, и код Срба и код Хрвата. Што је тај језик постао својина оба народа, заједничко изражајно средство њихове књижевности и свеопште културе, велика заслуга припада Вуку Караџићу и његовим делима, а пре свега његову Рјечнику. Данас, сто година после другог издања његова, наш књижевни језик постао је наша највећа заједничка културна тековина, исто онако као што је Нова Југославија постала заједничка, неразрушива народна држава. Сви покушаји неких псеудонаучника још пре рата да докажу како су српски и хрватски посебни језици, сви њихови напори да за време покојне Независне државе хрватске исфабрикују нарочит хрватски књижевни и државни језик пропали су, јер су се разбили о здраву свест народну. Они нису успели, нити ће икад успети зато што наш књижевни језик није нека натурена вештачка творевина, већ језик који има свој корен у живом народном говору, из кога стално црпе снагу, језик који се читаву стотину година богатио и усавршавао кроз дела најбољих књижевника и научника, и хрватских и српских.

Нека ови редови, посвећени стогодишњици II издања Вукова Рјечника послуже не само као признање и захвалност великом Тршићанину, већ и као потстрек свима који су позвани да својски настану на томе да се Вуков лексикографски рад снажно настави, у најширем обиму и с најпотпунијим научним апаратом, како би се што пре почео штампати не само велики речник нашег језика, већ и један мањи, практичан речник савременог књижевног језика, који би био верна слика и његова садашњег стања, и његова развјетка за последњих сто педесет година, од Доситеја, Вука и Прерадовића до данас. Тако ће се најбоље извршити програм који је Вук изнео у горе цитираном позиву на претплату за I издање Рјечника и прославити стогодишњица II издања његова.

Милош С. Московљевић